

MAKTABGACHA TA'LIMDA INKLYUZIV TA'LIM VA MAXSUS TA'LIMNING O'ZARO FARQLARI VA INTEGRATSIYASI

*Fargona viloyati Beshariq tumani
42-sonli DMTT direktor o'rinbosari
Xolmatova Fotima Sirojiddinovna*

Annatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha ta'lim tizimida inklyuziv ta'lim va maxsus ta'limning mazmuni, ularning o'zaro farqlari hamda integratsiya imkoniyatlari tahlil qilingan. Maxsus ta'lim alohida ehtiyojli bolalarni maxsus tashkil etilgan muhitda o'qitishga asoslangan bo'lsa, inklyuziv ta'lim ularni oddiy bolalar bilan birgalikda ta'lim jarayoniga jalb etishni nazarda tutadi. Har ikki tizimning afzalliklari va kamchiliklari yoritilib, bolaning individual ehtiyojidan kelib chiqib ta'lim shaklini tanlash muhimligi asoslab berilgan. Shuningdek, inklyuziv ta'limning ijtimoiy moslashuv, tenglik va insonparvarlik tamoyillarini rivojlantirishdagi o'rni ko'rsatib berilgan.

Аннотация: В данной статье анализируются содержание инклюзивного и специального образования в системе дошкольного образования, их различия и возможности интеграции. Специальное образование основано на обучении детей с особыми потребностями в специально организованных условиях, тогда как инклюзивное образование предполагает их совместное обучение с обычными детьми. Рассматриваются преимущества и недостатки обеих систем, а также обосновывается важность выбора формы обучения в зависимости от индивидуальных потребностей ребенка. Особое внимание уделяется роли инклюзивного образования в развитии социальной адаптации, равенства и гуманистических ценностей.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'lim, maxsus ta'lim, maktabgacha ta'lim, alohida ehtiyojli bolalar, integratsiya, individual yondashuv, ijtimoiy moslashuv, ta'lim tizimi.

Ключевые слова: Инклюзивное образование, специальное образование, дошкольное образование, дети с особыми потребностями, интеграция, индивидуальный подход, социальная адаптация, образовательная система.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida va "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonunida alohida ehtiyojli bolalarning ta'lim olish huquqlari kafolatlangan. Qonunga ko'ra, har bir bolaning imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda ta'lim olishi uchun shart-sharoit yaratilishi kerak. Uzoq vaqt davomida alohida ehtiyojli bolalar uchun faqat bitta yo'l bor edi — ularni oddiy bolalardan ajratish, maxsus maktablar, maxsus guruhlar, maxsus dastur va usullar bilan

o‘qitish. Bu tizim “maxsus ta’lim” deb ataladi. Maxsus ta’lim o‘zining afzalliklariga ega — maxsus tayyorlangan pedagoglar, maxsus jihozlar, maxsus dasturlar. Ammo uning katta kamchiligi bor — bola jamiyatdan ajratilgan holda o‘sadi va rivojlanadi. Maxsus ta’lim va inklyuziv ta’lim bir-birini butunlay inkor etmaydi. Ba’zi bolalar uchun inklyuziv ta’lim yaxshi natija beradi, ular oddiy bolalar bilan birga o‘qib, ularga taqlid qilib, tez rivojlanadi. Ba’zi bolalar uchun esa maxsus ta’lim ko‘proq mos keladi, chunki ularga juda ko‘p yordam va maxsus shart-sharoit kerak. Har bir bolaning holatiga qarab, eng to‘g‘ri variantni tanlash kerak.

Maxsus ta’lim — bu alohida ehtiyojli bolalarni ularning jismoniy, aqliy, hissiy yoki boshqa imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda maxsus tashkil etilgan shart-sharoitlarda o‘qitish va tarbiyalash tizimidir. Bu tizim asrlar davomida shakllanib kelgan va hozirgi kunda ham ko‘plab davlatlarda, jumladan O‘zbekistonda ham faoliyat yuritmoqda.

Maxsus ta’limning asosiy turlari-Alohida ehtiyojli bolalar har xil bo‘lgani uchun, maxsus ta’lim ham har xil turlarga bo‘linadi. Har bir tur o‘ziga xos tashkilotlar, dasturlar va usullarga ega.

Inklyuziv ta’lim tushunchasi va uning o‘ziga xos xususiyatlari

Inklyuziv ta’lim — bu alohida ehtiyojli bolalarni oddiy maktabgacha ta’lim tashkilotlariga qabul qilish va ularni boshqa bolalar bilan birga o‘qitish tizimidir. “Inklyuziv” so‘zi ingliz tilidagi “inclusion” — “qo‘shish”, “ichiga olish” degan ma’noni anglatadi. Inklyuziv ta’limning asosiy g‘oyasi oddiy: har bir bola, uning qanday imkoniyatlariga qaramasdan, boshqa bolalar bilan birga o‘qish va rivojlanish huquqiga ega. Hech kimni hech qachon “sen boshqachasan, sen bizga mos kelmaysan” deb ajratib qo‘ymaslik kerak.

Inklyuziv ta’limning afzalliklari

✚ Alohida ehtiyojli bolalar uchun afzalliklar: ular oddiy bolalar bilan birga bo‘lib, ularga taqlid qilib, tezroq rivojlanadi; ular jamiyatdan ajralmagan holda o‘sadi, shuning uchun keyinchalik jamiyatga moslashishda qiyinchilik chekmaydi; ular o‘z mahallasidagi tashkilotga boradi, uyiga yaqin, oilasidan uzoq ketmaydi; ular oddiy bolalar bilan teng munosabatda bo‘lishni, do‘stlashishni, birga o‘ynashni o‘rganadi; ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchi oshadi.

✚ Oddiy bolalar uchun afzalliklar: ular boshqalardan farq qiladigan bolalarga nisbatan to‘g‘ri munosabatni, ularga yordam berishni, ular bilan do‘st bo‘lishni o‘rganadi; ular bag‘rikeng, mehribon, saxovatli bo‘lib o‘sadi; ular hayotda har xil odamlar borligini, hammamiz bir-birimizdan farq qilishimizni, bu farqlar esa normal va tabiiy ekanligini tushunadi.

✚ Tashkilot uchun afzalliklar: tashkilotning obro‘si oshadi, chunki u barcha bolalar uchun qulay va xavfsiz joy ekanligi ko‘rinadi; tashkilotda yanada insonparvar,

do‘stona, hurmatli muhit shakllanadi; tarbiyachilarning malakasi oshadi, chunki ular yangi bilim va ko‘nikmalarni o‘zlashtiradi.

Inklyuziv ta’lim va maxsus ta’lim o‘rtasidagi asosiy farqlar

✚ Inklyuziv ta’lim va maxsus ta’lim bir-biriga o‘xshab ko‘rinsa-da, ularning mohiyati, maqsadi, tashkil etilish shakli va natijalari jihatidan tub farqlari mavjud. Bu farqlarni bilish alohida ehtiyojli bola uchun qaysi ta’lim yo‘nalishi eng mos kelishini aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

✚ **Birinchi farq — tashkilot shakli.** Maxsus ta’lim alohida maxsus tashkilotlarda — maxsus maktabgacha ta’lim tashkilotlari, maxsus maktablar, maktab-internatlar, reabilitatsiya markazlarida amalga oshiriladi. Bu tashkilotlar faqat alohida ehtiyojli bolalar uchun mo‘ljallangan. Ularning binolari, jihozlari, dasturlari va kadrlari faqat alohida ehtiyojli bolalarga xizmat qiladi. Inklyuziv ta’lim esa oddiy maktabgacha ta’lim tashkilotlarida amalga oshiriladi. Oddiy tashkilotlarga alohida ehtiyojli bolalar qabul qilinadi va ular uchun maxsus shart-sharoitlar yaratiladi. Farqning mohiyati — maxsus ta’limda bola “o‘zi kabi” bolalar bilan birga, inklyuziv ta’limda bola “hammasi har xil” bo‘lgan bolalar bilan birga o‘qiydi.

✚ **Ikkinchi farq — guruh tarkibi.** Maxsus ta’limda guruhlar faqat alohida ehtiyojli bolalardan tashkil topadi. Oddiy bolalar bu guruhlarda o‘qimaydi. Guruhlar bir xil ehtiyojli bolalardan (masalan, faqat nutqida nuqsoni bor bolalar, faqat eshitishida muammosi bor bolalar) tuzilgan bo‘lishi mumkin yoki turli ehtiyojli bolalar birga bo‘lishi mumkin. Inklyuziv ta’limda esa guruhlar aralash — oddiy bolalar va alohida ehtiyojli bolalar birga o‘qiydi. Hech qanday “maxsus guruh” mavjud emas. Farqning mohiyati — maxsus ta’limda “bir xil” bolalar birga, inklyuziv ta’limda “har xil” bolalar birga.

✚ **Uchinchi farq — dastur va usullar.** Maxsus ta’limda umumiy ta’lim dasturlari emas, balki alohida ehtiyojli bolalarga moslashtirilgan maxsus dasturlar qo‘llaniladi. Bu dasturlar soddalashtirilgan, bosqichma-bosqich, ko‘p marta takrorlashga asoslangan. Usullar ham maxsus — surdopedagogika (eshitishida muammosi bor bolalar uchun), tiflopedagogika (ko‘rishida muammosi bor bolalar uchun), logopedika (nutqida nuqsoni bor bolalar uchun), defektologiya (aqliy rivojlanishida kechikish bor bolalar uchun) asosida qurilgan. Inklyuziv ta’limda esa oddiy guruhning umumiy dasturi asos qilib olinadi. Alohida ehtiyojli bolalar uchun shu dastur doirasida individual yondashuv qo‘llaniladi — ba’zi topshiriqlar soddalashtiriladi, ba’zilar rasmlar orqali beriladi, ba’zilariga qo‘shimcha vaqt beriladi. Farqning mohiyati — maxsus ta’limda hamma uchun maxsus dastur, inklyuziv ta’limda umumiy dastur asosida individual yondashuv.

✚ **To‘rtinchi farq — kadrlar tarkibi.** Maxsus ta’limda faqat maxsus tayyorlangan pedagog kadrlar — defektologlar, logopedlar, surdopedagoglar, tiflopedagoglar ishlaydi. Oddiy tarbiyachilar maxsus ta’limda ishlamaydi. Chunki maxsus bolalar bilan ishlash maxsus bilim va ko‘nikmalarni talab qiladi. Inklyuziv ta’limda esa oddiy tarbiyachi asosiy rol o‘ynaydi. Unga yordam berish uchun defektolog, logoped, psixolog, surdopedagog, tiflopedagog kabi mutaxassislar jamoasi tashkil etiladi. Farqning mohiyati — maxsus ta’limda faqat maxsus pedagoglar, inklyuziv ta’limda oddiy tarbiyachi va maxsus pedagoglar birgalikda ishlaydi.

✚ **Beshinchi farq — guruh hajmi.** Maxsus ta’limda guruhlar juda kichik — 3-5 yoki 5-8 bola. Bu har bir bolaga individual e’tibor qaratish, uning ehtiyojiga mos ravishda ishlash imkonini beradi. Inklyuziv ta’limda guruhlar kattaroq — 15-20 yoki 20-25 bola. Bu umumiy guruh hajmi. Bitta tarbiyachi bunday ko‘p bola ichida alohida ehtiyojli bolaga yetarlicha e’tibor bera olmasligi mumkin. Farqning mohiyati — maxsus ta’limda kichik guruhlar, inklyuziv ta’limda katta guruhlar.

✚ **Oltinchi farq — muhit va jihozlar.** Maxsus ta’lim tashkilotlari alohida ehtiyojli bolalar uchun to‘liq moslashtirilgan. Rampalar, maxsus stol va stullar, maxsus sanitariya xonalari, maxsus jihozlar, maxsus o‘yinchoqlar va materiallar mavjud. Inklyuziv ta’lim olayotgan oddiy tashkilotlarda esa bunday moslashtirish ko‘pincha yetarli emas yoki umuman yo‘q. Farqning mohiyati — maxsus ta’limda hamma narsa moslashtirilgan, inklyuziv ta’limda moslashtirish ko‘pincha kam.

✚ **Yettinchi farq — bolalarning jamiyatga integratsiyasi.** Maxsus ta’limda bola jamiyatdan ajratilgan holda o‘sadi va rivojlanadi. U faqat o‘ziga o‘xshagan bolalar bilan muloqot qiladi. Oddiy bolalar qanday yashashi, qanday muloqot qilishi, qanday muammolarni hal qilishini ko‘rmaydi va o‘rganmaydi. Natijada, maxsus maktabni tugatgach, oddiy jamiyatga moslashishda katta qiyinchiliklar yuzaga keladi. Inklyuziv ta’limda esa bola boshidanoq oddiy bolalar bilan birga bo‘ladi. Ular bilan muloqot qiladi, ularga taqlid qiladi, ular bilan do‘stlashadi. U jamiyatning bir qismi bo‘lib o‘sadi. Farqning mohiyati — maxsus ta’lim jamiyatdan ajratadi, inklyuziv ta’lim jamiyatga qo‘shadi.

✚ **Sakkizinchi farq — bolaning o‘ziga bo‘lgan ishonchi.** Maxsus ta’limda bola o‘zini “boshqalardan farqli”, “maxsus”, “nogiron” deb his qiladi. U atrofdagi hamma odamlar (tarbiyachilar, boshqa bolalar) ham xuddi shunday ekanligini ko‘radi, “normal” odamlar qandayligini bilmaydi. Bu uning o‘ziga bo‘lgan ishonchini pasaytirishi mumkin. Inklyuziv ta’limda esa bola o‘zining boshqalardan farq qilishini ko‘radi, lekin ayni paytda uning oddiy bolalar bilan tengligini, ular bilan birga o‘qiy olishini, birga o‘ynay olishini, birga do‘st bo‘lishini his qiladi. Bu uning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi. Farqning mohiyati — maxsus ta’limda bola o‘zini “chetdagi”, inklyuziv ta’limda “markazdagi” kabi his qiladi.

✚ **To‘qqizinchi farq — ota-onalarning ishtiroki.** Maxsus ta’lim tashkilotlari ko‘pincha oiladan uzoqda joylashgan. Bolalar maktab-internatlarda 24 soat qoladi, uylariga faqat ta’ilda yoki dam olish kunlarida boradi. Bu ota-onalarning farzandi tarbiyasidagi ishtirokini kamaytiradi. Inklyuziv ta’limda esa bola o‘z mahallasidagi, uyiga yaqin tashkilotga boradi. Har kuni kechqurun uyiga qaytadi, ota-onasi bilan muloqot qiladi. Ota-onalar tashkilot faoliyatida faol ishtirok etadi — yig‘ilishlarda qatnashadi, mutaxassislar bilan suhbatlashadi, uyda bolasi bilan qo‘shimcha shug‘ullanadi. Farqning mohiyati — maxsus ta’limda ota-onalar chetda, inklyuziv ta’limda ota-onalar jarayonda.

✚ **O‘ninchi farq — narx va xarajatlar.** Maxsus ta’lim juda qimmat. Maxsus tashkilotlar qurish, ularni jihozlash, maxsus kadrlarni tayyorlash va ularga haq to‘lash, bolalarni 24 soat parvarish qilish katta mablag‘ talab qiladi. Inklyuziv ta’lim ham qimmat, ammo maxsus ta’limga nisbatan arzonroq. Oddiy tashkilotni moslashtirish, qo‘shimcha mutaxassislarni ishga olish, tarbiyachilarni o‘qitish maxsus tashkilot qurish va unga xizmat ko‘rsatishdan arzon. Farqning mohiyati — ikkalasi ham qimmat, lekin inklyuziv ta’lim nisbatan arzonroq.

Xulosa shuki: Maktabgacha ta’lim tizimida inklyuziv ta’lim va maxsus ta’lim alohida ehtiyojli bolalarning ta’lim olish huquqini ta’minlashda muhim o‘rin tutadi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, maxsus ta’lim bolalarni maxsus shart-sharoitlarda, individual ehtiyojlarga moslashtirilgan dasturlar asosida o‘qitishga yo‘naltirilgan bo‘lsa, inklyuziv ta’lim ularni oddiy tengdoshlar bilan birgalikda rivojlantirish, ijtimoiy muhitga erta integratsiya qilishga xizmat qiladi. Har ikki ta’lim shakli o‘zining afzalliklari va o‘ziga xos xususiyatlariga ega bo‘lib, ularni bir-biriga qarama-qarshi qo‘yish emas, balki bolaning individual imkoniyatlari va ehtiyojlaridan kelib chiqib to‘g‘ri tanlash muhimdir. Inklyuziv ta’lim jamiyatda tenglik, bag‘rikenglik va insonparvarlik tamoyillarini mustahkamlasa, maxsus ta’lim esa murakkab ehtiyojli bolalar uchun chuqur reabilitatsion va korreksion yordamni ta’minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligining “Inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi”. – Toshkent, 2021
2. Abdurahmonova N.M. Inklyuziv ta’lim: nazariya va amaliyot. – Toshkent: “Fan” nashriyoti, 2021.
3. Qodirova D.R. Maxsus pedagogika va psixologiya asoslari. – Toshkent, 2022.
4. Baxtiyorova Sh.A. Alohida ehtiyojli bolalar va ular bilan ishlash texnologiyalari. – Toshkent: “O‘qituvchi” nashriyoti, 2023.
5. Hamidova L.K. Inklyuziv ta’limda individual yondashuv. – Toshkent, 2024.